

University of Groningen

W.E. Meiboom, Bijzonder Bestraft. Context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken
van Hattum, Wiene

Published in:
Rechtsgeleerd Magazijn Themis

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

van Hattum, W. (2018). W.E. Meiboom, Bijzonder Bestraft. Context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken: Boekbespreking. *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 2018(4), 159-163.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

W.E. Meiboom, *Bijzonder Bestraft. Context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken*

*Diss. Leiden, promotoren:
prof. mr. dr. C.P.M. Cleiren
en jhr. prof. mr. J.L. de
Wijkerslooth de Weerdesteijn,
Noordwijk: [www.bestsellers-
aanzee.nl](http://www.bestsellers-
aanzee.nl) 2016, 415 p., waar-
van 97 p. bijlagen, ook online
beschikbaar: [openaccess.
leidenuniv.nl/bitstream/
handle/1887/40130/
Bijzonder_Bestraft%2817%
29.pdf?sequence=2](http://openaccess.
leidenuniv.nl/bitstream/
handle/1887/40130/
Bijzonder_Bestraft%2817%
29.pdf?sequence=2)*

Dit boek betreft een studie naar de berechting van oorlogsmisdadigers, verraders en collaborateurs na afloop van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Het onderzoek is onderdeel van een in 2003 gestart project dat tot doel heeft de rechtspraak van de vijf zogenaamde 'bijzondere' gerechtshoven te analyseren en in een database op te nemen. Hiertoe is de 'Stichting Onderzoek Bijzondere Rechtspleging' in het leven geroepen. Initiatiefnemers van het project zijn prof. H.L.C. Hermans, destijds bijzonder hoogleraar rechtspleging aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en vicepresident van het Gerechtshof Leeuwarden en M.H. Severein, destijds rechter in de strafsectie van de Rechtbank Leeuwarden. De onderhavige studie betreft één van die vijf hoven, het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en daarvan weer één van de (drie) kamers: de Kamer Groningen. Inmiddels is vorig jaar, van de hand van Severein, ook het onderzoek naar de Kamer Leeuwarden afgerond (*Alles is gedaan om het recht te vinden. Bijzondere rechtspleging in Leeuwarden. 1945-1949*, diss. Rotterdam, Hilversum: Verloren 2017). Verwacht worden nog de resultaten van de onderzoeken naar de Kamer Assen door J.H.A. Teulings en C.J.G. Bleichrodt. Dan zou het onderzoek naar het Bijzonder Gerechtshof

Leeuwarden zijn gecompleteerd. Daarnaast loopt in het kader van het project nog een onderzoek naar de 'uitgesproken, maar niet geëxecuteerde doodstraffen' door G.J.A. Worst, zo leert de inleiding tot dit proefschrift.

Hoe zat het ook weer met de bijzondere rechtspleging? Deze was in 1943 door de regering in Londen in het leven geroepen en gebaseerd op regeringsbesluiten (van Koningin en ministers). De bekendste van die besluiten is het Besluit Buitengewoon Strafrecht (BBS). Volgens de regering hadden de besluiten kracht van wet. Er moest (immers) 'met krasse hand geregeerd worden', met als doel 'de slechte mensen eronder te krijgen (...) zoals koningin Wilhelmina het in 1941 al in een brief aan haar dochter verwoordde. Zo zouden 'ter voorkoming van [een] ontzaglijk bloedbad de NSB-elementen zwaar gestraft moeten worden, niet alleen met de doodstraf, maar ook en veelvuldig met die van deportatie naar een uithoek van de Indische archipel, zoals Boven-Digoe!'.¹ Zo kras is het niet geworden, al werd de doodstraf wel ingevoerd. De berechting zou uitgevoerd worden door daartoe speciaal op te richten gerechten: de misdrijven door bijzondere hoven, één per ressort, en lichtere delicten door tribu-

nalen, één per arrondissement. Tegen een arrest van een hof zou – indien het hof daartoe verlof had verleend – cassatie openstaan bij de Bijzondere Raad van Cassatie (BRvC). Een tweede feitelijke instantie was er in deze opzet niet. Wel zou de BRvC naar eigen inzicht de strafmaat kunnen aanpassen. De tribunaal zouden NSB'ers en leden van mantelorganisaties berechten. De tribunaalrechtspraak, die met de term 'tuchtrecht' werd aangeduid, kende in het geheel geen tweede instantie, ook al was de maximale (en aanvankelijk zelfs de minimale) sanctie tien jaar 'internering'. Later zouden de tribunaal ook lichtere misdrijfzaken afdoen. De hoven zouden recht gaan spreken met drie raadsheren en twee militairen en de tribunaal met één rechter en twee lekenrechters. Hiervoor moesten rechters worden aangezocht die 'onbezoedeld' waren. Om 'streng, snel en rechtvaardig' op te treden werden voorts een aantal fundamentele beginselen uit het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering terzijde gesteld. Dat waren behalve de reeds genoemde berechting in twee feitelijke instanties en het recht van beroep in cassatie onder meer ook het verbod van terugwerkende kracht en het beginsel non bis in idem. Daarnaast werden nieuwe strafbepalingen ingevoerd en nieuwe, hogere, straf-

maxima. Meest in het oog springend was de reeds genoemde herinvoering van de doodstraf die aldus met terugwerkende kracht van toepassing werd op nieuw omschreven delicten. Ten slotte, maar niet in de laatste plaats, werd het mogelijk gemaakt om al degenen te internen tegen wie verdenking bestond van enige vorm van samenwerking met de Duitsers. Als gevolg van deze maatregelen zijn ca. 100 000² mensen kort na de bevrijding voor onbepaalde tijd van hun vrijheid beroofd; van hen zijn uiteindelijk ca. 68 000 berecht. De hoven en de BRvC veroordeelden in totaal ca. 200 personen tot de doodstraf,³ ca. 90 tot een levenslange gevangenisstraf,⁴ en veruit de meesten tot een tijdelijke gevangenisstraf (tot 20 jaar). De tribunalen legden naast andere ingrijpende maatregelen de maatregel van internering op, tot maximaal 10 jaar. Dit alles had plaats in een tijdsbestek van zes jaar.

Meibooms studie stelt de vraag centraal of de berechting inderdaad 'snel streng en rechtvaardig' is geweest zoals de regering in Londen voor ogen had gestaan. Om die vraag te beantwoorden heeft zij alle – 595 – dossiers van de Groningse kamer (later de Bijzondere Strafkamer Groningen) die tot een uitspraak hebben geleid, geïnventariseerd en in een database ondergebracht. Van die zaken onderzocht zij de gehele rechtsgang, dus inclusief de eventuele gang naar de BRvC, i.c. 269 zaken. Tevens betrof de auteur de ca. 3300 Groningse tribunaaluitspraken bij haar onderzoeksvraag. Van deze zaken heeft zij alle opgelegde maatregelen geïnventariseerd en in het bijzonder ook onderzocht hoe het Groningse tribunaal de 65 lichtere misdrijfzaken afhandelde die eigenlijk tot de rechtsmacht van de Groningse kamer van het hof behoorden (de 'oneigenlijke tribunaalzaken'). Hoe pakte zij dit monnikenwerk aan?

De auteur begint haar onderzoek in hoofdstuk 2 met de totstandkoming van de Londense besluiten en brengt deze – en de elkaar vrij vlot opvolgende wijzigingen daarin – uitvoerig in kaart. Daarbij geeft zij nauwkeurig aan waar de wetgeving van de bestaande strafwetgeving afweek.

Tevens bespreekt zij – om later de rechtvaardigheid van de bijzondere rechtspleging beter te kunnen waarderen – de reacties die de besluiten in de juridische wereld opriepen, in het bijzonder die op het buiten werking stellen van art. 1 Sr (art. 3 BBS). Daarnaast bespreekt zij de vragen die in Nederland rezen rond de Nederlandse toepassing van het internationale oorlogsstrafrecht, dat toen nog in de kinderschoenen stond en staat zij stil bij de kwestie rond de bevoegdheid tot berechting van Nederlandse en Duitse oorlogsmisdadigers. De auteur laat zien hoe verdeeld de meningen over deze kwesties waren en hoe dat uiteindelijk tot ad-hocwetgeving leidde.

In hoofdstuk 3 geeft Meiboom een handzaam overzicht van de diverse instanties die met de opsporing, vervolging en berechting waren belast en van hun precieze functie in de strafrechtketen. In dit hoofdstuk bespreekt zij ook de term 'politieke delinquenten' die voor de verdachten in de bijzondere rechtspleging wordt gebruikt. Het is, zo blijkt ook uit dit onderzoek, een veel gebruikte aanduiding voor al degenen die tijdens de oorlog meer of minder ernstig met de vijand hadden geheuld en daarom onder de bijzondere rechtspleging vielen. Met politieke motieven had hun gedrag in het gros van de gevallen niets te maken (p. 88).

Hoofdstuk 4, dat uit vier pagina's bestaat, geeft een overzicht van de bestanddelen van de nieuwe delictsomschrijvingen die voor jurisprudentie hebben gezorgd en van de literatuur met betrekking tot de bijzondere rechtspleging.

Na deze beschrijving van de context begint het tweede deel van het onderzoek: de kwantitatieve analyse van de rechtspraak. Hoofdstuk 5 geeft in elf pagina's een precies overzicht van de functionarissen die daarbij waren betrokken: de procureur- en advocaten-fiscaal, de raadsheren en het ambtelijk personeel bij de Groningse kamer en de BRvC, en de rechters en functionarissen betrokken bij het Tribunaal Groningen. Hoofdstuk 6 beschrijft de arrestaties en internering van de 'Groningse' verdachten. In hoofdstuk 7, het pièce

de résistance van het boek, behandelt Meiboom de vervolging en berechting van de verdachten door de Groningse kamer. Het hoofdstuk laat zien hoeveel mensen tussen 1945 en 1951 per jaar werden gearresteerd en de plaats van arrestatie. Hier beschrijft zij onder meer de opmerkelijke geschiedenis van de vlucht (naar Schiermonnikoog) en de gevangenneming van de SD'ers die vanuit het Scholtenshuis (aan de Grote Markt) de Groningse bevolking hadden geterroriseerd. Meiboom maakte voorts een overzicht van de duur van de detentie die niet voor aftrek van de straf in aanmerking kwam (omdat die aftrek alleen gold voor de vrijheidsbeneming op basis van een Nederlands bevel bewaring) en beschrijft de problemen die zich voordeden als gevolg van de massale internering en hoe de verhoren verliepen, gegevens die van belang kunnen zijn voor het antwoord op de vraag of de berechting rechtvaardig was. Ook geeft de auteur hier de details omtrent de geboorteplaatsen en geboortejaren van de arrestanten terwijl in bijlage 10 bovendien een lijst is opgenomen met de beroepen van degenen die zijn berecht door de Groningse kamer. Even precies volgt een beschrijving van de werkzaamheden van de advocaat-fiscaal en de door deze gevorderde straffen. Ook komen in dit hoofdstuk de werkzaamheden van de verdediging aan bod, de vele praktische problemen waarmee de advocaten te maken hadden en de verweren die zij voerden.

Dan volgt de werkwijze van de Groningse kamer: het proces, de bewijsvoering en de afstemming met andere kamers van de bijzondere gerechtshoven. De auteur inventariseerde alle opgelegde straffen en maatregelen. Uit deze gegevens blijkt dat de Groningse kamer in de periode 1945-1950 32 maal de doodstraf oplegde, veertien keer een levenslange gevangenisstraf en 518 keer een tijdelijke gevangenisstraf. Deze tijdelijke gevangenisstraf had een gemiddelde van bijna negen jaar en een spanwijdte van drie maanden tot twintig jaar. De auteur maakte voorts een indrukwekkende lijst van alle bijzondere strafmotiveringen horende bij de 595 zaken, gesplitst naar 'hogere' of 'lager' dan de

vordering (bijlage 4). Om te onderzoeken of de kamer in de loop der jaren lichter is gaan straffen – zoals wel zou zijn beweerd – splitst de auteur bij een aantal delicten de gevangenisstraffen uit naar jaar van oplegging en middelde zij vervolgens de opgelegde straf per jaar. Uit de uitkomsten van deze berekeningen trekt zij de conclusie dat de gemiddelde duur van de straf in Groningen niet af- maar juist iets toenam (p. 174 en 277). In deze berekeningen zijn de doodstraffen en de levenslange straffen echter buiten beschouwing gelaten en daarom overtuigt de berekening mij niet helemaal. Het kan immers zijn dat juist in de oplegging van deze ultieme straffen in de loop der jaren wijziging is gekomen. De door de auteur gepresenteerde casus J.L., p. 195, is daar een voorbeeld van. L. kreeg bij verstek een levenslange gevangenisstraf en na verzet, in 1956, zes jaar gevangenisstraf. Toegegeven, 1956 valt buiten de bestudeerde periode, maar die had dan, om een juist beeld te krijgen, misschien ruimer moeten worden genomen.

Het hoofdstuk wordt 'opgefleurd' met een aantal korte casus die illustreren hoezeer de motieven van de daders uiteenliepen, bijvoorbeeld voor het plegen van 'verraad'. De voorbeelden maken echter niet onmiddellijk duidelijk – en die vraag komt onwillekeurig bij het lezen wel op – waarom tot een bepaalde (zeer hoge of zeer lage) straf werd besloten. Zo wordt aan ene Mechels, een in 1947 aan Nederland uitgeleverde Duitser, de doodstraf niet opgelegd hoewel hij veroordeeld wordt voor oorlogsmisdrijven, misdrijven tegen menselijkheid en meerdere moorden. Om deze straf te motiveren wijst de Groningse kamer op de 'woelige meidagen van 1943' en op het feit dat een herhaling van zijn onmenselijke gedrag 'niet te duchten' zou zijn. Die overwegingen zullen op vele verdachten toepasselijk zijn geweest en dat geldt ook, als het Duitsers betreft, voor de overweging dat de verdachte 'in Duitsland was geboren en mogelijk vergiftigd was door de in Duitsland jarenlang verkondigde valse leuzen'. Hoewel een verdedigbare⁵ strafverlichtende omstandigheid, komt deze overweging in Groningen maar één keer voor, terwijl er toch ten minste 21 Duitsers

terecht hebben gestaan (p. 175). Strafverlichting vanwege indoctrinatie was mogelijk omstreden. De Bijzondere Raad van Cassatie haalde er in de zaak tegen Franz Fischer in elk geval een streep door.⁶ Voor een nog beter begrip van de redenen waarom juist wel of niet een zeer zware of heel lichte sanctie werd opgelegd en of in de loop der jaren sprake is geweest van een bepaalde ontwikkeling in de strafmaat zou een samenhangend overzicht van delictskwalificaties, opgelegde straf, strafmotivering, en datum van de sententie nuttig zijn geweest.

Behalve opgelegde straffen en maatregelen – waarvan de levenslange ontzetting uit passief en actief kiesrecht bijna altijd werd toegepast – bespreekt de auteur in dit hoofdstuk ook het verlies van het Nederlander-schap, waarover de rechter, zoals Meiboom laat zien, in zijn vonnis een uitspraak deed. Het betreft een bepaling in de Wet op het Nederlander-schap die de sanctie stelde op het treden in vreemde krijgsmacht. De vaststelling door de rechter was van belang in verband met de vraag of hij de ontzetting uit het kiesrecht kon bevelen. De bepaling bleek echter achteraf veel te rigoreus. De Wet herwinning van het Nederlander-schap 1953 moest later de gevolgen dempen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een beschrijving van diverse groepen slachtoffers. Hoofdstuk 8 en 9 die dit kwantitatieve tweede deel completeren, zijn gewijd aan de zaken die naar de BRvC gingen resp. welke werden behandeld door de kamers van het Gronings tribunaal.

In het derde deel van het boek (hoofdstuk 10, 11 en 12) waardeert de auteur de door haar ontsloten rechtspraak, of moet ik zeggen het regeringsbeleid? In hoofdstuk 10 plaatst zij namelijk die rechtspraak in het krachtenveld van het regeringsbeleid van vlak voor, tijdens en kort na de oorlog en stelt zij vast dat de regering het in deze drie perioden op diverse fronten heeft laten afweten. Er ontbraken bijvoorbeeld uitvoeringsmaatregelen met betrekking tot de (plotselinge) internering en de bewaring van zovele personen. Hun rechtspositie was niet geregeld, het kamppersoneel niet getraind en door,

de chaos was het moment van internering vaak niet vastgelegd, zodat onzekerheid bestond over de duur van de reeds in detentie doorgebrachte tijd. Ten aanzien van de inrichting van de rechtspraak liet de regering het afweten tijdig rechters te zoeken en de middelen te verschaffen om de nieuwe rechterlijke colleges van ruimte te kunnen voorzien. Zo ging kostbare tijd verloren met het zoeken naar geschikte mensen en ruimtes en moest bijvoorbeeld worden gemarchandeerd met zittende presidenten om een zittingszaal te bemachtigen. Meiboom signaleert voorts de hinder die de rechtspleging ondervond van de steeds veranderende (in haar woorden 'vloeibare') regelgeving, die ook nog eens haaks stond op het aangekondigde strenge strafbeleid. Daarnaast 'ondermijnde' de regering de effectiviteit van de rechtspleging met haar gratiebeleid (stelling 3). Dit beleid zette in 1946 – met de omzetting van doodstraffen in levenslange gevangenisstraf – al in. Meiboom noemt hier de reden voor die gratiebesluiten zoals die werd aangedragen in de met Wilhelmina gewisselde correspondentie, namelijk dat de Nederlandse bevolking 'te veel doodstraffen niet aan zou kunnen'.⁷ Er was echter nog een andere reden voor een ruimhartig gratiebeleid, namelijk dat de eerste jaren van de bijzondere rechtspraak in vergelijkbare gevallen ('S.S.-gevallen en wapendragers') zwaarder gestraft was dan later.⁸ Het betrof hier waarschijnlijk landelijke verschillen, zodat Meiboom deze verschillen mogelijk daarom niet heeft waargenomen, maar het is wel een gerechtvaardigde reden om (landelijk) de uitschietters naar boven te matigen. Daarnaast speelde een rol dat veruit de meeste veroordeelden in de bijzondere rechtspraak niet goed te onderscheiden waren van 'commune' gestraften. Zowel Haga, president van de BRvC, als Langemeijer, de advocaat-fiscaal bij de BRvC, benadrukten dit in hun resp. afscheidsredes ter gelegenheid van de opheffing van de BRvC, op 29 december 1951. Haga sprak van 'lieden die meenden dat zij door het wegvallen van recht en orde vrijelijk hun lagere hartstochten konden botvieren, tot mishandeling en doodslag toe' en 'die in hoop op gewin er niet tegenop zagen, in dienst van de vijand de

hand op te heffen tegen hun eigen volk'. Langemeijer van 'delinquenten als alle andere' (*NJB* 1952, p. 2-14). Het gratiebeleid, met name dat ten aanzien van levenslanggestraften, is mede hieruit te begrijpen. In het commune recht werd een levenslange gevangenisstraf immers in beginsel steeds op jaren gesteld. Jammer genoeg laat de auteur deze beide rechtvaardigingen voor het gevoerde gratiebeleid onbesproken.

In hoofdstuk 11 legt de auteur haar bevindingen met betrekking tot de rechtspraak van de Groningse kamer naast de op dat moment geldende, door de auteur in kaart gebrachte, rechtsbeginselen. Zij is van oordeel dat de berechting gelet op die beginselen 'van het begin tot het einde' evenwichtig is geweest. Er was sprake van individuele rechtspraak, waarbij binnen de gegeven marges van de noodwetgeving de beginselen uit het Wetboek van Strafvordering en de ongeschreven beginselen van een goede procesorde in acht zijn genomen. Verdachten die in cassatie gingen, kregen een advocaat. Anders was dat in de tribunaalrechtspraak. Het ontbreken van verplichte rechtsbijstand en van een tweede instantie zorgde voor rechtsongelijkheid, zeker in de gevallen waarin het tribunaal zaken te behandelen kreeg die eigenlijk tot de rechtsmacht van de hoven behoorden.

Was de bijzondere rechtspraak in Groningen ook snel, streng en rechtvaardig? In hoofdstuk 12 concludeert Meiboom dat de regering, dankzij de enorme inzet van de rechters, in dat streven is geslaagd, alhoewel het volgens haar sneller had gekund als de regering betere uitvoering had gegeven aan haar in Londen genomen besluiten. De berechting is bespoedigd door een apart bijzonder strafrecht in te richten en daarvoor de goedkeuring van het parlement niet af te wachten. Gezien het aantal berechte zaken in een tijdspanne van zes jaar kan die conclusie worden onderschreven. De auteur kwalificeert de toepassing van de sancties ook als streng, al was het naar het oordeel van Meiboom niet heel streng. Het aantal opgelegde doodstraffen beoordeelt Meiboom in dit verband als 'weinig'. Er waren bovendien geen minimumstraffen,

zo merkt zij hier op. Aan de strenge kant plaatst zij de maatregel van levenslange ontzetting uit de beide kiesrechten en het verlies van het Nederlanderschap, al viel dat laatste niet onder de berechting. Om te beoordelen of de berechting rechtvaardig was onderscheidt de auteur het procesrecht van het materiële recht. Met name komt de tribunaalrechtspraak er dan vanwege de zich daar voordoende processuele tekortkomingen als 'onrechtvaardig' van af. De consistente individuele beoordeling van elke zaak maakt uiteindelijk dat de rechtspraak toch het predicaat rechtvaardig verdient. Meiboom spreekt in dit verband over 'een gedegen rechtspraak in een onvoorstelbaar chaotische context' (p. 305). Ondanks de tekortkomingen stemt Meiboom dan ook in met de keuze voor het inrichten van een bijzondere rechtspleging.

Aan het slot van dit hoofdstuk legt de auteur haar bevindingen naast die van Noach (1948), Mason (1951), Belinfante (1978), Romijn (1989), Piersma (2001), Fühner (2005) en Meihuizen (2003) die de bijzondere rechtspleging eerder uitvoerig hebben verkend. Meibooms onderzoek werpt op de context en de legaliteit van de bijzondere rechtspleging geen nieuw of ander licht, zoals zij ook zelf concludeert. Wat Meiboom aan die studies met name toevoegt is gedetailleerd inzicht in de werkwijze van de rechter, in het bijzonder de Groningse. Tegelijk blijkt uit haar onderzoek dat die speciaal aangeworven rechters, die waren gekozen omdat zij zich 'vaderlandslievend' hadden getoond – want gijzelaar of krijgsgevangene waren geweest of 'zeer actief in het verzet', dan wel onderduikers hadden gehuisvest (p. 133) – in staat zijn geweest zich los te maken van hun eventuele persoonlijke gevoelens van wraak. Dit blijkt niet alleen uit de bijzondere motiveringen maar ook bijvoorbeeld uit het feit dat de eis van de advocaat-fiscaal lang niet altijd werd gevolgd, dat er 64 keer opdracht is gegeven tot een psychiatrisch onderzoek en in 31 zaken geen veroordeling volgde, maar de verdachte werd vrijgesproken, ontslagen van alle rechtsvervolging of buiten vervolging gesteld.

Dit neemt echter niet weg dat deze rechters wel akkoord zijn gegaan met het toepassen van een onomkeerbare straf die zonder instemming van het parlement en met terugwerkende kracht was ingevoerd. De rechters in de zaak tegen Heinemann hebben zelfs opzettelijk voorkomen dat de BRvC die straf opnieuw kon beoordelen (p. 179). Van Bemmelen wilde vanwege die doodstraf geen rechter in de bijzondere rechtspleging worden. Anderen, zoals P.B. Cleveringa en P.B. Cleveringa Pzn, en F.F. Viehoff, hebben – zo blijkt uit deze studie – eveneens bedankt maar helaas kennen wij hun beweegredenen daarvoor niet. Kennelijk waren de aan de rechtspleging deelnemende rechters van oordeel dat de oplegging van de doodstraf *maatschappelijk* noodzakelijk was; uit oogpunt van 'beveiliging van het land', vgl. art. 45 Wetboek Militair Strafrecht (WMS), was zij immers niet. Gelet op de gratiëringen die volgden en de publieke onrust die dat weer teweegbracht, was de herinvoering van de doodstraf mijns inziens een minder goed idee. Maar om te eisen dat de wet zou worden gewijzigd, zoals de tribunaalrechters hebben gedaan ten aanzien van de minimummaatregel van tien jaar internering, daartoe leende het moment zich mogelijk ook weer niet.

De vraag is echter wel of Nederland, mocht het land weer in oorlog raken, nu minder ad hoc en chaotisch met landverraders en oorlogsmisdadigers zal kunnen afrekenen. Die vraag behandelt Meiboom aan het slot van dit boek. Meiboom ontvouwt hier haar ideeën omtrent de legislatieve voorbereiding op een nieuwe oorlogssituatie. Zij wijst daarbij op een aantal hiaten in de huidige wetgeving die volgens haar voor vergelijkbare problemen zullen zorgen als welke zich aandienen in 1940. Met verwijzing naar het proefschrift van Dijkhoff, *War Law and Technology*, 2010 bepleit zij een wettelijk vastgelegd 'raamwerk voor de (berechting van) oorlogsmisdaden en oorlogsgereleerde misdaden'. Dit deel van het boek prikkelt en verdient nadere overpeinzing. Ik kan mij voorstellen dat de hier ontwikkelde gedachten ook kunnen worden uitgebreid naar de ideeën over de aanpak van jihadgangers. Wat betreft deze groep

zouden bovendien lessen kunnen worden getrokken uit de naoorlogse ervaringen met het verlies van het Nederlandschap van degenen die in vreemde krijgsdienst waren getreden.

Mijn aanmerkingen op de inhoud heb ik hiervoor al vermeld. Een inhoudelijk punt moet mij nog wel van het hart en dat is de verwijzing naar een krantenartikel in noot 1293 op p. 257. Daaruit zou blijken dat de regering in 1951 heeft toegezegd dat zij niet nog eens gratie zou verlenen aan de ter dood veroordeelden wier straf al door gratie in een levenslange gevangenisstraf was gewijzigd. Het krantenartikel betreft echter slechts een verslag van een motie van die strekking die minister Donker niet had ontraden. De regering heeft een dergelijke toezegging niet gedaan, niet willen doen en staatsrechtelijk gezien ook niet kunnen doen. Dat is uiteengezet in diverse Kamerdebatten en nog eens uitgelegd door minister Beerman (11 januari 1963, nr. 2014). Het beleid was om aan te sluiten bij het gratiebeleid voor gemeen gestraften en dat beleid was gericht op terugkeer in de samenleving 'zo dat mogelijk was'. Alleen aan de Duitse oorlogsmisdadigers Kotalla, Aus der Fünt en Fischer – de Drie van Breda – is uiteindelijk deze beleidsgratie onthouden.

Wat de vorm van het boek betreft wil ik opmerken dat ik regelmatig een vergrootglas heb moeten pakken om de noten en de bijlagen te kunnen lezen; de digitale versie is dan ook een uitkomst. Deze verhelpt echter niet de problemen die ik ondervond met de literatuurlijst, die niet erg systematisch is opgebouwd, en met de jurisprudentie, die op trefwoord staat (p. 328) c.q. op gevorderde straf (p. 385). Het zou praktisch zijn geweest als deze ook op datum was gezet. Dit alles neemt niet weg dat dit boek, dat ik met belangstelling heb gelezen, van grote waarde is voor het begrip van de bijzondere rechtspleging. Ik hoop voorts dat de door Meiboom aangelegde database nog een bron voor verder onderzoek zal mogen zijn.

Mw. mr. dr. W.F. van Hattum⁹
Groningen, juli 2018

1. Brieven van resp. 14 januari en 11 mei 1941, opgenomen in C. Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas*, Amsterdam: Balans 2001, resp. p. 434 en 437.
2. Op p. 139 spreekt de auteur van 120 000 en op p. 247 zelfs over 'honderdduizenden' maar dat laatste getal zal een vergissing zijn. Het exacte aantal geïnterneerden is door de slecht bijgehouden administratie niet bekend.
3. 'Van de in eerste aanleg opgelegde doodstraffen werden 96 gehandhaafd en 97 veranderd in al dan niet tijdelijke gevangenisstraf, terwijl in 7 gevallen de Raad met vernietiging van een door den eersten rechter opgelegde vrijheidsstraf zelf de doodstraf oplegde', aldus de president van de BRvC, mr. Haga, ter gelegenheid van de laatste zitting van de Raad op 29 december 1951 (*NJB* 1952, afl. 1, p. 2). Eenmaal (ten minste) is cassatie tegen een doodstraf aan de veroordeelde onthouden. Dat brengt het aantal opgelegde doodstraffen op (ten minste) 194. Volgens Meiboom, p. 257, lag het aantal hoger. 39 doodvonnissen zijn daadwerkelijk geëxecuteerd. De laatste voltrekking vond plaats op 21 maart 1952.
4. Dit getal is ontleend aan een overzicht opgesteld door het hoofd van de afdeling Gratie, J.J. Zaatman, d.d. oktober 1953, aanwezig in het dossier 'Overzicht van de gratiëring van levenslang gestrafte politieke delinquenten van voorjaar 1957 tot ultimo mei 1959', op het Ministerie van Justitie.
5. Uit het bronnenmateriaal van die tijd blijkt dat vele weldenkende mensen het niet gegeven was zich aan genoemde valse retoriek te onttrekken; zie bijv. correspondentie uit die tijd, bezorgd door H. Kalshoven-Brester, *Ik denk zoveel aan jullie. Een briefwisseling tussen Nederland en Duitsland tussen 1920 en 1949*, Amsterdam: Olympus 2008.
6. BRvC 12 juli 1950. Het Bijzonder Gerechtshof Den Haag had aan Fischer een levenslange straf opgelegd waarbij het had overwogen dat hij 'volkomen is vergiftigd door de omgeving waarin hij heeft verkeerd en gewerkt en naar het Hof aanneemt, zijn psychische gesteldheid voor het zaad van het antisemitisme een gunstige ontwikkelingsbodem is geweest, terwijl verdachte niet die geestelijke ontwikkeling heeft bereikt, dat hij zich aan deze verderfelijke invloed heeft kunnen onttrekken'.
7. Behalve in brieven van en aan de Koningin, opgenomen in het archief Oorlogsmisdadigers, waarnaar de auteur verwijst (noot 1281, p. 255) is deze opvatting verwoord door de Minister van Justitie Mulderije, tijdens het interpellatiedebat betreffende het door de regering gevoerde gratiebeleid en de daarbij

gehanteerde richtlijnen, *Handelingen II* 1951/52, 22 mei 1952, p. 1744.

8. Zie het Antwoord Minister van Justitie Beerman, *Aanhangsel Handelingen II* 1962/63, nr. 2014.
9. Mw. mr. dr. W.F. van Hattum is met pensioen; zij is verbonden aan de Vakgroep Strafrecht en Criminologie van de Rijksuniversiteit Groningen als overig extern personeel (OEP).